

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Eltemetett Bornemisza adatok

Borzák István egy megérdemelten éles hangú bírálatának lapalji észrevételére (ItK 1962. 632.) megjegyzi, hogy az irodalomtörténészek nem hasznosították Iványi Bélának Bornemiszára vonatkozó publikációit. Jegyzete nyomán meg kellett állapítanom, hogy valóban nem használtam fel Iványinak minden közleményét, nevezetesen nem volt tudomásom az 1937. évi OSzK-i kiadványáról: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600*. Jelentős közlések vannak benne a Máriássy levéltárból, amelyek kiegészítik ismereteinket Bornemisza magatartásáról, felesége iránti vonzalmáról, könyvei terjesztési módjáról és árak alakulásáról. — Nem vigasztaló, hogy Nemeskürty István sem használta fel ezeket az adatokat 1959-ben megjelent kitűnő Bornemisza-könyvében.

Az alábbiakban igyekszem a részemről imár közel három évtizedes mulasztást pótolni. Iványi első adata egy Pozsonyban 1578. március 16-án kelt és Máriássy Pál szepesi alispánhoz intézett Bornemissza-levél kivonata. Megtudjuk belőle, hogy Bornemisza éppen Bécsből jön, ahol papirosért volt egyetlen szekerevel, s ahol Máriássy Ferencsel, Pál alispán fiával is találkozott. Arra kéri, hogy szállíttassa el hozzá anyósát, és azt kérdi, hogy postillája első négy részéből hány példányt küldjön neki eladásra.

Feleségéről igen melegen emlékezik meg kérésével kapcsolatban és háláját kiterjeszti annak anyjára is. „Engem az Ur igen kegyelmesen megáldott volt mindenik társommal, de az ő leánya meghaladta the többit lelki malaszttal, ki igen nagy szeretettel hallgatjais, olvassa is az Isten ígését és nemcsak háza népét, de sok anyakorukat oktat. Ő érte örömet szolgálók az anyának is.”¹

Huszonhat-huszonhat példányt tervez küldeni az első négy kötetből, s ezek értékét mintegy 200 forintra teszi. De kínálja apróbb kiadványait is, bizonyára kátéját és a Telegdi postillája ellen írt *Fejtegetést*.

A feleség, akinek anyját szeretné a Szepességtől elhozatni, csak Gyóтай Erzsébet lehet, a negyedik asszony, az aki túléli, s akiről a meleg sorokból kiérezzük, hogy nem valami régen vette feleségül és hogy ő, vagy anyja van valamiféle sógorságban Máriássy Pállal. Neki kell majd az esztendő fordulóján „hideg, fagyos esőbe fél esztendő két kicsi szoptatós gyermekecskéjével” elbujdosnia Semptéről.

De a levél írásakor még nem tört ki a vész az *Ördögi Kisértetek* miatt. Nem is törhetett, hiszen az éppen akkor volt nyomás alatt. Bizonyára az amiatt megnőtt papírszükséglet beszerzésére járt imént „egyetlen szekerevel” Bécsben.

Persze volt már akkor is nagy feszültség Bornemisza körül, de ez jellemző módon egyáltalán nem érzik leveléből. Január 18-án jelenti di Cavalli, Velence bécsi követe hazájába, hogy a császár nagyszombati polgárokat fogatott el (ez a Sibolti elleni harc utolsó előtti fejete) „és egy bizonyos kastélyban elfogadta Salm grófnak egy másik prédikátorát is, aki azokat oda küldte”. És hogy a közelestant kezdődő diétán sok összekülönbözés lesz e dologból. — Bornemisza letartóztatásának híre álhír volt, de bizonyára nem alap nélküli. A diéta pedig éppen folyamatban van. Február 4-én kezdődött és április 13-ig tartott. Miatta tartózkodott Bornemisza levele írásakor Pozsonyban. Akkoriban osztogatta a követeknek Telegdi elleni röpiratát, a — sajnos elveszett — *Fejtegetést*.

Az *Ördögi Kisértetek*, vagyis a postilla IV. kötetének függeléke még nyomás alatt van, kolofonja szerint „1578 pinkesd tájba”, vagyis május 18. táján, fejeződött be. De a függelék nélküli résznek már késznek kellett lennie s a könyvkötők keze alól is kikerülnie, különben nem merete volna Máriássy arra kérni, hogy máris szekeret küldjön a „huszonhat emberre való” négy rész könyvért.

¹ I. m. 72.

A következő Bornemisza iratot² Iványi helytelenül datálja. Nem a század végéről való, hanem a nyolcvanas évek elejéről s bizonyára Bornemisza sajátkezű írása. Amolyan levelétől eltévedt utóirat, vagy szándékosan külön papírlapra vetett feljegyzés, mint amilyen három is maradt fenn 15. febr. 18-i levele mellett.³ Ebből megtudható, hogy a nyugati tájakon a postilla I. kötetének ára másfél forint, a II.-é kettő, a III.-é harmadfél, a IV.-é (Kisértetekkel együtt), valamint az V.-é két-két forint, összesen tíz forint. „Ottan” (tehát Márkusfalván és a Szepességen) legyen az öt kötet együtt csak nyolc forint. Mégpedig, I.: egy ft. 25 pénz, II.: másfél, III.: kettő, IV.: másfél, V.: másfél és 25 pénz, azaz mind az öt nyolc forint.

E cédula egy 1580. febr. 18. után írt levélnek volt a melléklete, amely vagy fenn se maradt, vagy lappang a Máriaassy levéltár limbuszában.

A következő feljegyzés⁴ már datált: 1585. febr. 26-án kelt és nyilván szoros összefüggésben van özv. Bornemiszané Gyóтай Erzsébetnek két héttel korábban Máriaassy Pálhoz írott levelével.⁵ Utóbbian azt írja az özvegy, hogy elhalt férje a Máriaassynál lévő könyvek felét Helmecky Tomaskóra hagyta, továbbá, hogy öccse, Gyóтай Benedek, aki Egerben Balassi Ferencnél szolgál, vegye fel az eladásból esetleg Máriaassynál lévő pénzt, és könyveket is vihet, ha Egerben el akarna adni belőlük. — Mintegy két hét múlva már osztja is kétféle a könyveket Máriaassy Pál és „özvegy Bornemyzza Péterné asszonyom rokona”.

Nem egészen világos a jegyzék második felének viszonya a szétosztásról szóló elsőhöz. De nyilvánvaló, hogy ez (valamivel?) későbbi írás, mert Gyóтай Benedeket már úgy említi, mint aki már elvitte bizonyos Tomaskó részére esett könyvek árát.

Legvalószínűbbnek az látszik, hogy itt a felezés után felvett leltárról van szó, tehát azokról a könyvekről, amelyek Bornemisza végakarataiból Helmecky Tomaskóra maradtak, s amelyekkel kapcsolatban az özvegy kéri az alispánt, hogy azokat tartsa meg, „mert ha most kezébe adja kegyelmed, csak elvesztegetnéje.”

E hagyatkozásból és Bornemiszané intézkedéseiből biztosan lehet arra következtetni, hogy Gyóтай Erzsébet özvegy Helmeccyné volt, amikor Bornemisza feleségül vette és hogy Tomaskó ez előző házasságából származik. És valószínűnek látszik, hogy halálakor Bornemiszanak már egyetlen édes gyermeke sem él, tehát azok a fentebb említett, Gyóтай Erzsébettől származó ikrei sem.

A második lajstrom adatai nagyjában egyeznek a felezés után Márkusfalván maradt résszel. Ahol eltérés mutatkozik, ott mindig több van.

Legfeltűnőbb ez az eltérés az I. és IV. postillakötetnél. A 9 db. I. kötet mintha csak utólag került volna elő: az osztozásnál egy példány se szerepel. A IV. kötetből meg 16 darabbal, a kátéból 6-tal van több, mint amennyinek az osztozási jegyzék szerint lennie illenék. Utóbbiakat őrző kis tonnában volt még „három postilla könyv ki kész”. Ez minden valószínűség szerint a fóliopostilla, amely csak kevéssel Bornemisza halála előtt hagyta el a sajtót, s amelyből sietve küldhetett három példányt „sogorának”, mielőtt a kompaktok elkészültek a kötéssel. Talán ekkor jött pótlólag újabb hat káté is. Feltűnő azonban, hogy az 1582. évi énekeskönyv nem szerepel egyáltalán a bizományi könyvek között.

Érdekes fogalommal találkozunk a könyvek tárolásával kapcsolatban: „öregebbik általag”, „kisebbik általag”, kis tonna. A M. Nyelvtörténeti Szótár az általagot pincepalacknak mondja, a Párizs-Pápai szótár jóval helyesebben buticula, ein kleines Fässlein-nek, általagnál pedig: batus, dolium, butis, buticula, ein Weingefäss, kleineß Fass. — Máriaassyéknál tehát a bizományi könyveket kisebb-nagyobb hordókban tárolták. Nem valami praktikus módszer, de hasznos egerek és egyéb rágcsálók ellen.

A postillák jól megpihentek ezekben az általagokban, mert a jelek szerint öt évig hozzájuk se nyúlt senki. Nem ok nélkül sürgeti azért 1589. jan. 19-én kelt levelében Bornemiszané az eladást, de immár nem Máriaassy Pálnál, aki 1587. jan. 29-én meghalt. hanem annak legidősebb fiánál, Ferencnél.⁶

Vajon e nógatással függ-e össze, hogy Máriaassy Ferenc kilenc és fél hónap múlva (okt. 31-én) kikerestet az általagokból „három bokor könyvet és egyet ömagát negyed részt, azaz 16 könyvet”?

E feljegyzésnél már a „bokor” szónak is örülnünk kell. Az összefüggésből világos, hogy itt nem „párt” jelent, ahogy a szótáraink többnyire hozzák, hanem „együvé tartozó darabokat” (ami persze pár is lehet). Tulajdonképpen a *sorozatnak* egy igen szemléletes XVI. századi kifejezése.

² 131., 221. sz.

³ SCHULEK TIBOR: Bornemisza Péter. Sopron—Budapest—Győr. 1939. 373. skk.

⁴ IVÁNYI BÉLA i. m. 85., 166. sz.

⁵ Közöltem: ProtSz 1937. 58. skk., valamint könyvem 374.

⁶ SCHULEK TIBOR i. m. 375.

A szöveg egyébként arról tanúskodik, hogy Máriaassy Ferenc Bornemiszné biztatására valóban leszállította a könyvek árát. A szerző maga még nyolc forintot írt elő apjának, őnála most már csak hat forint az öt kötet együttes ára.

Figyelemre méltók az eladásnál szereplő nevek: *Pilcius uram* Piltz Gáspár, a szepességi reformációtörténet harcos és sok támadásban részesült alakja, 1589-ben éppen márkusfalvi lelkész. Aki számára a postillákat veszi, sóvári Soós Kristóf, tekintélyes és literátus nemes úr, aki utóbb maga is ír és kiad egy teljes esztendőre való postillát (Bártfa 1598). A *lapispataki plébános* 1589–1590 augusztusig Radácsi Jakab, a *somosi Aron pap* pedig Erdélyi (alias Dévai) Áron, akinek tizenegy tizednyugtája ismeretes 1585–1589 közötti időből.⁷ „*Őcsém András uram*” Máriaassy András (1558–1608), Pál alispán Ferenc után következő fia.

Iványi 197. sz. közlése a 166. közvetlen folytatásának látszik. Az előbbi 1590. ápr. 17-i bejegyzéssel végzi, az utóbbi májusival kezdi. Az e cédulán szereplő széplaki prédikátor, valamint Ternyei László kilétét nem sikerült felderítenem.

Rendkívül érdekes az a kép, amit e feljegyzésekben a postillák kereskedelmi áráról kapunk. Az alább táblázatban is részletezett adatokból kitűnik, hogy a postilla öt kötetének együttes ára a nyugati tájakon kezdetben 10 forint volt, de még maga Bormemisza szabja meg 8 forintban az árat a Szepesség és Sáros számára. Halála után ez még alább száll: „bokorja” 6 forint lesz.

A könyvek árának e lassú csökkenését egyházpolitikai és általános gazdasági okokon kívül az is okozhatta, hogy időközben több új postilla jelent meg. Éppen ezért rejtélyes, hogy miképpen becsülhették a nagyszombati fertálymesterek 1633-ban Nemeskürtnön a Százady Ferenc hagyatékában maradt 230 postillakötet darabját 3 forint 25 pénzre? — Ha nem olvassunk, hogy azok Detrekőn és *Semptén* nyomtattanak, úgy habozás nélkül csak a fóliópostillára gondolnánk, de *Sempte* félreérthetetlenül a quartkötetekre is utal. Azt kell hinnem, hogy itt mégis átlagos árbecsülésről van szó, sok fólió és kevés quart példánnyal, s ez esetben a 3 forint 25 pénz nagyjában megfelelhetne a fóliópostilla erősen leértékelt árának.

(Az együttes érték azonban 747 és nem 717 ft. 50 pénz, ahogy könyvemben egy sajtóhiba állítja.)

Áttekintés Bornemisza könyveinek áralakulásáról és a márkusfalvi bizományi példányokról

	Eladási ár Bornemisza szerint		uo. 1589–1590	Példányszám az 1585. felezéskor		Az „átlagos” raktár leltára 1589–1590
	Semptén	Márkusfalván		Gyótay Benedek visz	Márkusfalván marad Helmeicz y Tomaskó, részére	
Post. I.	1.50 Ft	1.25 Ft		—	—	9
II.	2.—	1.50		8	8	8
III.	2.50	2.—		12	12	12 + 2
IV.	2.—	1.50		17 + Örd. k 12 nélkül	18 + Örd. k. 12 nélkül	46
V.	2.—	1.75	egy bokor 6.—Ft	30	30	32
Össz. I–V.	10.— Ft	8.— Ft				
Katé				6	6	12 + 1
Telegdi ellen				3	3	3
Fól. Post.	?					3 ?

⁷ ZOVÁNYI JENŐ tizednyugta publikációja: MPEtA XIII. 1929. 68, 71.

Ha már eltemetett Bornemisza adatokat ekszhumálunk, úgy vegyünk számba egy másik, eddig csak félig-meddig értékelt adatot is, amely alkalmas arra, hogy sok származási találgatásnak bizonyos szempontból véget vessen.

A bécsi egyetem anyakönyvének 108 verso, majd 110 recto lapján a következőt olvassuk:

Anno a nato Christo Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo septimo In festo Divorum Tiburtii et Valeriani electus est Studii Viennensis Rectorem M: Lucas Guettenfelder Carniolus Ordinarius bonarum (i)erarum Professor In cuius Magistratu nora in album Vniversitatis dederunt

Ex Natione Austriaca (52 név) köztük egy Herberstein báró és négy Eggenberg testvér
Ex natione Rhenensi (20 név) főleg bajorok, két sváb, 3 rajnai, egy Zürichből, egy wittenbergi
Ex natione Ungarica Thomas Senney Hungarus nobilis
Emericus Polány de Hydweg Hungarus nobilis
Benedictus Perekhedy de Baranya Vngarus
Petrus Abstemius Petschensis Vngarus
Joannes Ormany de Mihál Petherhaza
Jo(ann)es }
Nicolaus } ger. fr(atr)es Olomucen(ses)
Matthaeus Günttner Silesius
Walthasar Pfligl Silesius
Casparus Deberhegy Hungarus
Chrystophorus Gadolt ex Wodansko
Thomas Vízkelety Hungarus

Magyarul: 1557 Tibor és Valér napján (ápr. 14.) a bécsi studium rektorává a krajnai Guettenfelder Lukács magister, a jó tudományok rendes tanára választott meg, akinek hatósága alatt az egyetem albumába feljegyeztettek:

Az osztrák nációból...

A rajnai nációból...

A magyar nációból Sennyei Tamás magyar nemes
Hídvégi Polányi Imre magyar nemes
Baranyai Perekhegyi Benedek magyar
Abstemius Péter pécsi (!) magyar
Mihály-Péterházi Ormányi János
János }
Miklós } olműtzi édes testvérek
Günttner Máté sziléziai
Pfligl Boldizsár sziléziai
Deberhegyi Gáspár magyar
Gadold Kristóf Wodansk-ból (Dancka?)
Vízkeleti Tamás magyar

Az anyakönyv négy vonatkozó lapjának fotokópiájából kitűnik, hogy a bejegyzések nem folytatólagosan, hanem nagyjában egyszerre történtek, bizonyára valamilyen egyetemi alkalmazott által, aki az adatokat részben írásbeli, részben szóbeli közlés alapján gyűjtötte. Csak így érthető a magyar nevek viszonylag hibátlan lejegyzése, másrészt az, hogy éppen Bornemisza-nál Pestinus helyett Petschinus bejegyzést találunk. E beírási rendszerből sajnos a beiratkozás közelebbi időpontját nem lehet megállapítani, csak azt, hogy annak 1555. ápr. 14. és okt. 13. között kellett megtörténnie. Igen jelentősnek tűnik azonban az, hogy Bornemisza latinizált neve mellett nem olvasható: *nobilis*. Ez pedig el nem maradt volna, ha nemességet tudott volna igazolni. A matrikulavezető ebben az esztendőben szigorúan alkalmazta a XVI. század rendi világának illetanát: a magyar nációnál első helyen áll a két nemes, utána a többi, csakúgy mint az osztrák nációnál élen a főrangú Herberstein és az Eggenbergék, utána egy köznemes, s csak ezt követően a közönséges halandók. — Bornemisza polgári származása mellett ez a legnyomósabb argumentum e silentio.

Figyelemre méltó az is, hogy a három felsorolt náció valamennyi diákja közül abban az esztendőben Bornemisza az egyetlen, aki humanista szokásnak hódolva magyar neve helyett annak latinos alakját mondja be. Ez is amellett szól, hogy nem Bécsben járt először főiskolára. — Sajnos sem Kapi Ferencnek, sem egyéb tanuló pajtásainak, „bécsben tanuló nemes urainak” nem sikerült eddig nyomukra jutnom. De ezek talán nem is voltak az egyetem polgárai.

Schulek Tibor

A Központi Könyvbíró Szék véleménye Katona József Bánk bánjáról

A Helytartótanácsban belül működő Központi Könyvbíró Széket 1838-ban gyökeresen átszervezték.¹ A magyar cenzúraszervezet működésével a bécsi kormányzat nem volt megelégedve és az 1820-as évektől kezdve sokat foglalkozott megreformálásának gondolatával. Az előzetes tárgyalások után 1838-ban értesítette a Helytartótanácsot az uralkodó az átszervezés ügyében hozott döntéséről. Eszerint „centrale censorum collegium” állítatik fel Budán, melynek 5 előadó-ülnöke (assessor referens) végzi a könyvek cenzúrázását.² Ennek a hivatalnak iratanyagában található³ az alábbi cenzori vélemény:

„Fenséges Örökös Császári Királyi Austriai Fő Herczeg
Nádor Ispán Ur,⁴
Főméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács
Kegyelmes Ur, Kegyes Urak!

A nemzeti színház Igazgatósága Katona József »Bánk bán« című, nyomtatásban előbb 1821. évben,⁵ közelebb pedig Nagy Ignác »Színműtár«-a 11^{ik} füzetében megjelent,⁶ s az előbbi időkben már mind a pesti⁷ mind a budai⁸ színpadon ismételve előadott öt felvonásos eredeti történeti színművet, a nemzeti színpadon előadhatásra engedélyezés végett bemutatván, azt ezen készszolgálatú könyvbíró főhivatal Császári Királyi Fenséged, s a Főméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak hódolatteljesen a végett terjeszti fel, hogy miután ezen színdarab második András Magyar Ország királya országlása alatt előfordult eseményeket nagyon is élénken rajzolva, nem csak a⁹ külföldiek elleni gyűlöletet felette ébreszti, de az asszonyi uralkodás alatti engedetlenek kitöréseivel sőt féktelen pártütési elveikkel annyira telve van, hogy azt, mellőzve a királynénak ebben rajzolt megőletését már csak czélját tekintve is, ezen engedelmes könyvbíró főhivatal színpadon előadhatásra alkalmasnak nem tartja, s ennél fogva minden kétkedés nélkül elmozdította volna, ha csak előbbi időkben és pedig több ízben mind a budai mind a pesti színpadon elő nem adatott volna, ezen körülménynél fogva tehát Császári Királyi Fenséged és a Főméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács kks⁹ határozatát elvárva, kegyelmébe s kegyeibe mély alázattal ajánlott marad

Császári Királyi Fenségednek
Főméltóságú Magyar Királyi Helytartó
Tanácsnak
Budán Szent Mihály hó 12^{én} 1845.

Elnök távollétében legalázatosb szolgálai:
Czech János¹⁰
Beke Kálmán
ifj. Palugyai Imre¹¹

¹ SASHEGYI, OSCAR: Censur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Bp. 1958. c. műve nyújt komoly értékelést a cenzúra korábbi működéséről.

² FELHŐ IBOLYA—VÖRÖS ANTAL: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961. 225.

³ OL Helytartótanácsi lvt. Departamentum revisionis librorum 1845. évi 16. kutfő 15. tétel

⁴ A nádor József volt. Életére, felfogására HORVÁTH MIHÁLY—GARAY JÁNOS: Nádoremlék. József csász. kir. főherceg Magyarország félszázados nádorának élete. Pest 1865. — LESTYÁN SÁNDOR (szerk.): József nádor. Bp. 1943.

⁵ Bánk bán. Dráma öt szakaszban. Szerzte Katona József. Pesten, Trattner János Tamás betűivel és költségeivel. 1821. — A kiadási évet ennek alapján a könyvbíró szék és irodalomtörténetírásunk 1821-re teszi. (BEÖTHY ZSOLT: A magyar irodalom története. 2. köt. Bp. 1907. 60.) A kötet azonban már 1820-ban megjelent. Egy korabeli előfizetési felhívás szerint: „Novemberi vásárkor megjelen Bánk bán. Dráma 5 szakaszban. Szerzte Katona Josef. 1821. Bekötve 1 fl. 30 kr. Költ Pesten, October 10. 1820. Trattner J. Tamás. Trattner J. Tamás.” (Tudományos Gyűjtemény 1820. évf. 10. kötetéhez csatolt előfizetési felhívás.) Hogy a kötet valóban meg is jelent az ígért időre, azt Kultsár István lapja bizonyítja: „Dicséretes igyekezet volt Katona urtól ezen pályán megindulni, amelyre minden tehetős ifjú tudósokat a hazai nyelv díszre hathatósan buzdít.” (Hazai Tudósítások 1820. évf. nov. 18.)

⁶ Ez volt a dráma második kiadása. Színműtár szerk.: NAGY IGNÁC XI. köt. Pesten 1840.

⁷ A könyvbíró szék nem tudott arról, hogy az író egy színész barátja, Udvarhelyi Miklós jutalomjátékul választotta a Bánk bánt és az Kassán 1833. február 15.-én színre is került. 1834-ben a kolozsvári színház mutatta be Egressy Gábor főszerepében. Kézikönyveink és lexikonaink általában az ő nevéhez fűzik — tévesen — a dráma első színre vitelét. (VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: Színházi kalauz. Bp. 1960. 485.)

⁸ A budai társulat 1835. február 27-én tesz próbát a Bánk bán előadásával. A Mátray Gábor szerkesztésében megjelenő Honművész bírálata szerint: „E darab eredeti színműveink közt bizonyára egyik fő helyet érdemelne színi hatásra nézve, ha azok belőle kihagyatnának, melyek untatók és nem művelt színpadra való; nevezetesen a hosszú elméldések, elbeszélések, asszonybecsmérlések, s több más nyersségek, melyeket a műveltebb érzésük megdöbbenés, kacagás és némi sziszegés nélkül nem hallhattak. Ezen utóbbi cikkelek csak durva nemzetek erkölcséhez, aljasabb színpadra s így aljasabb néposztályhoz is illők s a nemes publikum előtt soha tetszést nem nyerhetnek. (Honművész 1835. február-március)

⁹ különösen kegyes

¹⁰ A név olvasata bizonytalan lenne, ha nem tudnánk, hogy 1840-ben őt nevezték ki a Könyvvizsgáló Bizottmány másodikelnökévé. (Magyar Akadémiai Értesítő 1854. 300.) — Ő fedezte fel az Ersekújvári-kodexet, egyik legterjedelmesebb középkori nyelvemlékünket. (SZILÁDY ÁRON: Régi Magyar Költők Tára Bp. 1877. I. kötet) — A könyvbíró székbe nem érdemtellenül került. (TOLDY FERENC: Emlékbeszéd. Új Magyar Múzeum 1854. II. 545.)

¹¹ „1840-ik év utolsó napjaiban a m. k. helytartótanács gyakornokává fölvétetvén, négy éves gyakornoksága után 1846-ban a tanulmányi bizottsággal egyesítve volt kir. könyvbíró hivatalt tollvivőjévé nevez-

Nem ismerjük a Főméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak különösen kegyes választát, de a darabot nem tiltották be, mert Lendvay Márton javára még ebben az évben hatszor játszák. 1846-ban hétszer, 1847-ben ötször, ami feltűnő nagy siker, ha számba vesszük, hogy ebben az időben még aránylag csekély a pesti magyar színészetet pártoló közönség.

Kőhegyi Mihály

Arany János-levelek

I. Arany levelei Thaly Kálmánhoz

Arany és Thaly irodalmi kapcsolatát kielégítően tárgyalja Várkonyi Ágnes könyve.¹ További gazdag anyag található erre Arany szerkesztői irataiban.² Mégsem érdektelen megismerni azt a hat levelet, amely az Országos Levéltárban található a Thaly-család gyűjteményében. A levelek tónusa a halló füleknek sok mindent elárul. És végre is a leveleket Arany János írta. Ez egymaga igazolja közzétételüket.

Az egyik (1871. II. 4-ről) körlevél — csak az aláírás Aranyé —, amelyben értésére adja, hogy tagja lett az Eötvös József temetésén résztvevő akadémiai küldöttségnek.³ Ezt elhagytuk. A többi itt következik teljes szövegében. Megjegyzendő, hogy csak az 1. számúnak van nyoma Arany hivatali iratai között. Félig-meddig magánjellegűeknek tekintette ezeket.

1.

(Levél akadémiai papíron)⁴

Tekintetes Ur!

November 30-ára, a jelentkezettek visszalépése miatt, megint nincs előadás. Igéretéhez képest szíveskedjék valamit készen tartani, hogy ha csakugyan önkint senki sem jelentkeznék, az ülés ne maradjon előadás nélkül.

Tisztelettel

Pest, 1868. nov. 19-én
Tekintetes Urnak

alázatos szolgája
Arany János
titoknok

U. i. Becses választát minden esetre
elvárom.⁵

Ttes Thaly Kálmán Urnak.

2.

(Levél akadémiai papíron)

Tekintetes Ur!

Tóth Lőrinc ur maga felszólítván, hogy visszavont „emlékbeszédét Zádor felett” nov. 30-án mégis megtartja; e szerint Tek. ur előadását jobb lesz másik szorultság idejér

tetett.” (DANIELIK JÓZSEF: Magyar írók. Bp. 1858. 2. köt. 246.) A szövegben belső ellentmondás van. Palugyai — a közölt irat tanúsága szerint — legkésőbb 1845-ben került a könyvbíráló székhez. Későbbi történetírói és statisztikusi működése igazolta bekerülését. (KELETI KÁROLY: Emlékbeszéd. Értekezések a történeti tudományok köréből 1874.)

¹ R. VÁRKONYI ÁGNES: Thaly Kálmán és történetírása. Bp. 1961. 40—41, 72—73, és másutt.

² Arany János Összes Művei. XII. köt. Próza Művek. 3. Sajtó alá rendezte: NÉMETH G. BÉLA. Bp. 1963. 648—649. s. v. Thaly Kálmán.

³ Arany János Összes Művei. XIV. köt. Hivatali Iratok. 2. Összeállította: GERGELY PÁL. Bp. 1964. 394. No. 461.

⁴ Uo. 700.

⁵ Csak az utóirat, aláírás és a hozzátartozó „titoknok” íródtak Arany saját kezével. Borítékon is idegen írás.

halasztani,⁶ annál inkább, mert összes ülés, s abban Akinnak⁷ bizonyos jelentése, indítványasatb. fog szőnyegre kerülni, mi hihetően vitatkozást idéz elő, és több időt elfoglal.

Tisztelettel

Pest, 1868. nov. 24.

alázatos szolgája
Arany János
titoknok

Borítékon:

Tekintetes

Thaly Kálmán akad. Tag

úrnak tisztelettel

Pesten

3.

(Levél akadémiai papíron)

Tisztelt tagtárs,

Rómer úr fentartja jogát a hétfői előadásra; de még egy tárgyra lenne idő, ha tehát kívánja, 2-iknak bejegyezhetem; szíveskedjék hétfőn reggelig tudósítani s a címet (ne a múltkorit, nehogy *tiltott* folytatásnak lássék) beküldeni.

Maradván

Pest, 1869. nov. 12.

tisztelője
Arany J.

T. Thaly Kálmán úrnak.⁸

4.

(Levél akadémiai papíron)

[1869. XI. 15.]⁹

Tisztelt Tagtárs!

Rómer úr épen most (10 óra) izeni, hogy rekedt lévén nem tarthatja meg mára bejegyzett előadását. Ezen kívül csak Szilágyi Ferencznek volt bejegyezve egy „rövid jelentése”, mely nem elég. Ha ígéretéhez képest, valami értekezést előírhatna, nagy szegénységi bizonyítványtól mentené meg az egyesült 3 osztályt és az Akadémiát.

Jó reggelt kíván

Arany J.

T. cz. Thaly Kálmán¹⁰

5.

(Levél akadémiai papíron)

Tisztelt Tagtárs!

A m. kir. pénzügy ministerium az iránt kereste meg az Akadémia elnökségét, hogy miután az Akadémia 1871 oct. 9-én tartott üléséről közlött hírlapi tudósítás szerint, kegyed akkor a vörösvári Levéltár kutatása alkalmával feltalált iratokról, s azok közt a nagybányai és munkácsi pénzverdék s a czelesztovai vasműgyár aktáiról jelentést tett, — minthogy ez okmányok a nagybányai bányászatot érdeklik s netán némi viszonyok felderítésére is szolgálhatnak: szíveskednék az elnökség[nek] azon aktákról bővebb és lehetőleg körülményes felvilágosítást nyújtani, illetőleg útmutatást adni: *mily módon lehessen ez aktákat ideiglenes használatra megnyerni.*

⁶ A M. Tud. Akadémia Értesítője. II. 1868. 323. Tóth Lőrinc nem tartotta meg emlékbeszédét, s Thaly „Tököli Imre naplójáról értekezett.”

⁷ „Akin Károly I. t. bemutatja a következő című munka első kötetét: «Catalogue of Scientific Papers (1800—1863). Royal Society of London 1867.»” (Uo. 324.)

⁸ A borítékon nem Arany írása szerepel.

⁹ Thaly írásával: „1869. XI. 202”. Valóban téves, mert az ülés 15-én volt. Ezen Thaly ilyen címen értekezett: „Gróf Forgách Simon fogsága és büntetése.” Rómer azonban mégis felolvasta értekezését: „Jelentés olaszországi utazásomról Corvin-féle codexek érdekében” (A M. Tud. Akadémia Értesítője. III. 1869. 203—204.). A levél borítékja hiányzik.

¹⁰ A levélen Thalynek ez a ceruzajegyzete olvasható: „(Szóbelleg értekeztem aztán egy óra hosszat (!) a gr. Forgách levéltárról.)” A levél hátlapján hasonló jegyzet áll.

Hogy az akad. elnökség e tárgyban válaszolhasson: szükségesnek véltem Kegyedat magánúton fölkérni, hogy a főtebbiek iránt tájékoztatást nyújtani legyen szives.

Tisztelettel

Pest 1872. aug. 28.

köteles szolgálja
Arany János
főtítkárr¹¹

II. Arany levele a Földhitelintézethez

Az alábbi levél a költő pénzügyei gondos intézéséhez nyújt újabb adalékot. Nyilvánvaló, hogy karlsbadi nyaralása költségeire vette fel ezt az összeget. Szövege így hangzik:

A Magyar Földhitelintézet
t. cz. pénzügyosztályi Igazgatóságának

Budapest

Van szerencsém értesíteni, hogy folyó számlámról négy száz = 400 osztr. értékű forintot mai napon felvettem.

Budapest, 1874 július 13-án

Arany János

Eredetije Frank István tulajdonában van. Szivességéből közölhetem.

III. Arany levele Nógrád megye közönségéhez

Nyilvánvalóan Madách barátsága és halálja sugallta, hogy Nógrád megye Aranyt 1861. január 9-én tiszteletbeli főjegyzőjévé választotta. A Bizottsági jegyzőkönyv erről így emlékezik meg:¹² „Tiszteletbeli főjegyzői hivatalra Arany János jelettetett ki, örömmel ragadván meg e megye választó közönsége az alkalmat, a magyar nemzetiség és költészet kiténő jelese, s az irodalom körül szerzett halhatatlan érdemei iránt közölszerűségét bizonyíthatni Arany János tiszteletbeli főjegyzőnek közfelkiáltással megválasztatott.”

Arany válaszának eredetije nincs meg a megyei levéltár anyagában, de a Pesti Napló 1861. március 19-i száma közölte. Minthogy ez azóta nem került említésre, kiemeljük a feledebből és közreadjuk:

Mélyen tisztelt megyei közönség!

Fönndobogó szívvel értesültem a választási jegyzőkönyvnek hozzám hivatalosan megküldött kivonatából, miszerint Nógrádmegye közönsége engemet a tiszteletbeli főjegyzőség kiténő állására emelni méltóztatott.¹³

Büszke lehetnék ez ép oly váratlan, mint érdemem fölötti választásra, ha egyrésről pirulva nem érzemem irodalmi szolgálatimnak, melyek folytán e kiténtetésben részesülök, elégtelen voltát; másrésről, ha úgy nem volnék meggyőződve, hogy e koszorú, bár személyemben, mégsem annyira személyemnek van nyújtva, mint a sanyarú idők viszontagságain önlealázás nélkül átvergődött nemzeti költészetnek.

Fogadja a mélyen tisztelt közönség legforróbb köszönetemet s azon biztosítást, hogy bár a távollét, foglalkozásaim külön természete nem hagynak részt vennem a megyei élet teendőiben; és így a rám ruházott hivatalnak csupán fényét láttatom elfogadni, kötelességei nélkül: mindazáltal soha meg nem szünök e nemes megyének e választási tény által szellemileg adoptált hálás érzelmű fia lenni.

A tisztelt megyei közönségnek
alázatos tisztviselő szolgálja

Arany János

Pest, febr. 24.

A levél vételéről a Bizottmányi jegyzőkönyv (uo. 1861. márc. 12/258) így emlékezik meg: „Arany János tiszteletbeli főjegyzőnek levele, melyben megválasztását szívélyes és hálás szavakban köszöni, s magát bár a távolból is mindig e megye adoptált fiának vallja.” (Határozat:) „Kedves tudomásul vétetik.”

Scheiber Sándor

¹¹ A borítékon nem Arany írása szerepel. Thaly válaszárol Arany beszámol: ÖM XIV. köt. 461–462. No. 551.

¹² Budapesti 2. sz. Állami Levéltár. Nógrád megye levéltára. Bizottmányi jegyzőkönyv 1861. jan. 9/5. E levélre SZABAD GYÖRGY történész hívta fel figyelmemet, amiértis hálás köszönetet mondok.

¹³ Ma a nagyszalontai Arany-Múzeumban.

Kaffka Margit levelei Valkovszky Erzsébethez

Kaffka Margit levelei anyai barátnőmtől, Valkovszky Erzsébet tanártól kerültek hozzám. A „nagy pedagógusok” közül való volt, hivatásának élő, hivatásában eléggé, szuggesztív nevelőegyenlőség. Mikor öregkorában elbetegesedett, életének néhány kedves, irodalmi vonatkozású emlékét nekem adta. Ezek között vannak Kaffka Margit levelei is.

Kaffka Margit és Valkovszky Erzsébet együtt végezték a polgári iskolai tanárképzőt, együtt voltak internátusi növendékek az akkori Erzsébet Nőképzőben. Itt kötöttek barátságot. Mint V. E. elbeszélte, egy alkalommal Kaffka hozzálépett, és minden bevezetés nélkül megkérdezte: „Kisasszony, akarja olvasni a naplómát?” Így kezdődött barátságuk. Mikor álláshoz jutottak — egyikük Miskolcon, másikuk Máramarosszigeten — eleinte rendszeresen leveleztek. A mellékelt levelek 1902—1903-ból valók, Kaffka miskolci éveinek idejéből. Tudomásom szerint Kaffka férjhezmenetele után a levelezés ellanyhult.

A levelek nem érdektelenek az irodalomtörténet számára sem, mert bennük forrnak azok a problémák, melyek az író nő lényét már akkor eltöltik, s melyek későbbi regényeiben a korra annyira jellemző történetekké, tipikus alakokká formálódtak. Az önállóságra sóvárgó, a férfitől függetlenül akaró dolgozó nő, aki szeretné, de mégsem meri levonni önállóságának konzekvenciáit — a belénevelt szokások viaskodása a szabadságvágygal —, a férjhezmenéssel kapcsolatos tépelődések az író nő műveinek uralkodó témái. Ezeket sorra megpendítik ezek a levelek.

A leveleket egy-két hely kivételével Kaffka eredeti helyesírásával, szeszélyes, szeszészios írásjeleivel, finomkodó modorosságaival (Bösy, stb.) másoltam le. Csak ott változtattam a szövegen, ahol ma bántó helyesírási hibát éreznék az elavult írásmód szerint.

1.

Postabélyegző kelte 1902. okt. 16. (A levelet piros tintával írta.)

Hogy van, asszonyom? Jártam azóta a maga szurtos, szép városában (tanulmányúton a miskolci felsőkereskedelmi és polgári iskolával, mert közéjük tartozom.) — Az a kicsi csokoládészínű zsidótemplomjuk maradt eszemben legjobban, — meg a polg. iskolájuk, (az a kék magyar szeci, mert nagyon csúnya). — De a zsidótemplom! Este volt, világosság és énekszótóttbenn, — én nem tudom, mi volt, — de mégis az a kis imaház az oka, hogy akkor este a Koronában, a maguk csúf cigányának a szép szemébe nézve, végképp kikosaraztam egy jó kis tanarat, — ezernyolcszáz forint évi jövedelmet, — aki mellettem kullogott. Az *első* ember, aki igazán szeret, — bolond, vehemensül, ahogy csak jó és rendes emberek szoktak, ha egyszer megbomlanak, — és az *utolsó*, aki feleségül akar, — ezt világosan érzem. — Ez lett volna a *föld*, — ezentúl lebegek. Bankó Józsihoz elvittem Szatmáron, — Józsi azt mondta, menjek hozzá, — hát még nem fáradtam el? Dehogysis! Csakhogy ebben az undok nyárspolgárfészekben megfulladok, — itt minden tanítónőt elvesz egy ker. tanár és rémsok gyerekek lesz, — és itt rekednek örökre. Befellegzett nékem, asszonyom! — Ha még el is szabadulok egyszer, — de a menekülés vágyával töltöm a szép esztendőket. — Mikor kárpótol minket az élet? — És nóta sem terem, — semmi. Henem tudja-e, a jóslata megint bevált. Itt az idő, mikor a margarettát nem gyűlölöm többé a szenvedély szilaj forróságával, hanem szeretem, megbecsülöm mint emléket és hozzá menekülök. — Igen! A tanulmányúton egy kis máramarosi faluban, Rahón az öreg plébános édesanyjáról egy percre újra azt hittem, hogy a fájdalmas szüzanya, — Isten anyja. (Kitalálta, ugye, hogy nem az öreg plébános volt félórára istenem. A néni kétszer ment férjhez.) — Beh furcsa volt! Kétszer kezet csókoltam az öregasszonynak, aki a fiát siratta. Ejjh! A vasúton már léha voltam és szép orosz leányzókkal bosszantottam azt az urat. A „föld”em akkor a kisdíákokat regulázta. Pfu! — kettő, három! A földem tornatanár is! — Írjon magáról, hol van, mit csinál, nem fáradt még? K. Margit

2.

Postabélyegző kelte 1902. dec. 15.

Kedves Erzsébet! (Jaj, de suta így ez a név! Nem jobb volt Bösynek?)

Tudja, mielőtt felelnék a maga kérdésére, mely csupa bátor hit, — „jó lesz-e?” — én szeretném megkérdezni magától, — „Nem lenne hagyjon rossz?” — Arról a kis kereskedelmi tanarcskáról van szó, — tudja, — sehogysem tágit mellőlem, — és most olyan rossz, nyomorult, pókhálós napjaim vannak, — hogy szinte gondolkozom. Le lehet küzdeni ezt a disponibilis ellenszenvet, ami egy magamforma, eléggé ultramarin fantáziájú temperamentumban felébred? — Ne sajnáljak egy jó kis embert boldogtalanná tenni? Ne sajnáljak a szubtilis álmokat, a lilaszínű illúziót, a „magános és nomád” életet, azt a bolond himalájai regét, hogy a bálvány-

oltár szüzei megértik a tűz beszédét, a hegyptak zuhogását? — Cserébe jönne ezért a polgári tisztesség, jólét, nőegyleti szereplés, fülig belegabalyodás az „egyetemes főrvényszerűség”-be. Látta, olyan fáradtan vánszorogtam ide, s az „egyetemes” olyan behálózó szeretettel fogadott, — a bolondériáimat, a veszedelmesekeket elnevezték „érdekes szertelenségek”, — és úgy bánt velem, mint a beteg gyerekekkel. Mikor kezd szigorú lenni, merev, konzekvens, ellenséges, ahogy én képzeltem, — hogy lehetne viaskodni legalább? —

Bösy! Olyan nyomorult vagyok, hogy nem tudok már a magam fejével, magam elgyötört ítélőtehetségével semmire se haladni. Feleljen kérem, igaz, emberi becsületére, — az Istenre kérem, *őszintén*, mint a saját lelkiismeretének. — Ha magának nem akadt volna az útjába egy szépséges, ezerszínű füst, aminek fekete koromja nem lesz soha, — ha ez nem volna, — felesége lenne-e egy elég csinos, jó embernek, aki jó családból való, magát, úgy látszik, szereti, — nyugalmat ígér, — és akit maga egy picit sem szeret? Igaz! Egyetmást szinte elfeledtem. Hogy ötven forintból nem lehet megélni, — rövid idő múlva nyakig adós leszek, — mert olyan soká nélkülöztem a szép ruhákat, a formás cipőket, — és a kinézésem — hisz tudja — olyan, hogy feltétlenül igényli mindezt. — Az igaz, hogy tavaszkor — úgy mondják — kineveznek ezerforintos osztályba az újabb rendezés szerint, — de akkor még jobb cipőt, még szebb kesztyűt akarok.

Ezek az asszonyok — a társnőim — mind sürgetnek, rábeszélnek. És már annyira sem tudok distingválni, hogy belássam, — miért ez? Az emberemhez való sajnálat, — vagy engem szeretnek, — vagy csak bele akarnak keverni a maguk életébe, hogy ma nekik, holnap nekem? — Azt mondják, (pedig okos asszonyok ezek) hogy ebből áll az élet, az *igazi*, paradicsomot, savanyú uborkát befőzni és gyerekeket nevelni. — Bösy, sohase szorultam még így magára, — adjon valami lendületet vagy mit a gondolkodásomnak, — nem képzeli, hogy egy ilyen harcoskedvű, erős leány milyen feltétlenül rezignálhat. A maga pasztél-színei tartósabbak.

Tudom, hogy csak várni kellene, és fordul az élet, — talán valaha megkér más is, — akit respektálok legalább, — vagy jönnek talán az egyedülvaló élet kellemes oldalai, — de most, így, — csak tudnám, hogy jár-e annyi meglepetéssel az asszonyi élet, amennyi változatoságot hozzon ebbe a borzasztó unalomba. Édes Bösym, — írjon egyszer, — hisz magának minden gondolata világos, tisztult lehet most, — és jobb tanácsot fog adni, mint én magának a kandalló korában. Ezer csók

Margit

3.

Postabélyegző kelte 1903. febr. 22.

Erzébet! Nem tudom, maga mennyire van és nem keverte-e még össze a prizma fénytörődéseit, — de én most tele vagyok zavarral, fáradtsággal, és diszharmóniával, mert rájöttem, hogy sem az ultramarin, sem a violaszínű nem való nekem. Megint, — nem ezt akartam én.

Az ember fia, — (maga rossz, fehér boszorkány) szőke volt, kékszemű, daliás, piros ember. Az esze és az akarata mérhetetlenül fölényes, — és (bár tudja, hogy ultramarin kíváncsisággal kerestem „öt” egy idő óta) az első napokon hófehér és lángoló imádságok szálltak a Dolorosa oltára felé, hogy adja nekem öt. Az utolsó embert, akiért érdemes lett volna jónak lenni. Talán, — úgy is volt.

Csak nem a kellő pillanatban találkoztunk. Ő akkor, mikor csapodár (mert egyszer soká, nagyon hűséges volt) — én, mikor kacérrá lettem, (mert bolondul tartózkodó voltam egyszer). — Őrült rohamlépésben haladtunk, és (mert az *azutánra* voltam kíváncsi) hunyt szemmel haladtunk a kezdet édességei között. Egy hét! Nem értünk rá hangulatokra, — és látta, anélkül sivár és tartalmatlan az egész. Emlékszem lélekzetfojtó várakozásokra, forró hullámokra, a halántékom körül, de semmi illatos és semmi üde jelentéktelenség. Ólomsúlya volt mindennek, amit tettünk vagy mondtunk. —

Egy hét alatt eljutottunk a „szeretlek”-ig, — aztán jött rengeteg sok beszéd! Mennyi szó! Hogy összeházasodni nem valók vagyunk, — sem mi, sem a körülményeink, — ezzel hamar tisztában voltunk. Erdős Renéet olvastuk együtt intim teák mellett és a jövődő csókokról esett rengeteg szó. Máskor, mástól kiáltó izléstelenség, — így nem volt az. Azt hittem közel a „jó reggelt, asszonyom”, — ne botránkozzék meg, hiszen tudom, — nagyon sok időre, talán örökre az utolsó gondolatom, mely a korlátokon kívülre világít.

Aztán! A vége szörnyű ostoba. Valami ostoba bábról a hugom s az ő exmamája (egy vénkisasszony nénénk, aki engem gyűlöl) azzal jöttek haza, hogy az emberem egyik bennszülött csirkének udvarolt egész éjszakán. Tudom, hogy kíváncsi néha a csirkékre, és hogy miképp vélekedik róluk, — de valahogy hazudott. Általában furcsa itt a helyzetem. — A hugom báloz itt, — s nekem még se módom, se kedvem hozzá. Néni az első manőver óta mindent felhasznál, hogy távoltartson engem a „társaság”-tól, meg engem sem vonz túlságosan. Az in-

kognitív vizitek pedig (Csanády nagymamával lakom két kis udvari szobát) így feltűnök. Idegen helyen senkisémet törődnék velem, itt, hol ugyanazok az emberek a Korona nagytermében táncolnak a hugommal, — furcsa és szokatlan. Szóval, ez már a „társaság” lehelete.

A bál reggelén valami ostoba levelezőlap érkezett névtelenül (illetve az ő kezdőbetűivel) a címemre. Gúnyos bocsánatkérés, stb. Gyakorlatlan leányírás és orthographia, — mikor pedig másnap ezért számoltattam a nagy svábot, — ijedtében elmondott egy másik pletykát is, — egyet a többi közül. Az édesmamával (ismét a mama) sétált, — úgy mond, — este, karanfogyva, — s másnap gratuláltak neki, mint a vőlegényemnek. — Ostobaság. — Egyszerre szétfoszlott minden, — rémülten kergettem el az embert, — és lélekszakadva menekültem vissza az élet-korlátai mögé. — Csakhamar rájöttem, hogy a dolog (mint minden légből kapott) még nem harapódzott el. Nincs veszve semmi! Most tortarecipeket írok a vénasszonyoknak, sokat mutatom magam a néivel, meggyőzőm a lányokat, h. nincs mit félni tőlem egy parthie lehetőségét. — De a „jó reggelt” el van törölve örökre. Vagy csak felfüggesztve? Igaz! Hiszen van idő. (Az Egyetemes azonban megint kísért egy másik *polg. isk. tan.* képében. Pfüj! — Talán az a baj, hogy mégsem vagyok eléggé rossz, — s a férjtipusokat, az ideálisakat, a többi fölé helyezem, — mert ahhoz kutyahüségű akarok maradni.) —

Szeretnék menekülni innét — Pestre. — Vagy ha itt maradok, — mentül előbb sok pénzt. — Tudja, — a „Korlátokon” belül vannak alattomos zugocskák, drapériás, párnás búvóhelyek, rózsalugasok. Egyszer leszünk-e olyan rosszak, hogy felfedezünk és lefoglalunk egyet?

Milyen rossz, hogy most nem is fáj semmi.

Margit

Bösy! Irjon magáról! Sokat, hamar!

4.

Boríték, keltezés nélkül

Házassági értesítés a következő szöveggel és utóirattal:

Kaffka Margit

Fröhlich Bruno

Miskolc

Csikszereda

Jó reggelt, asszonyom!

A hajnal derengős és — fehér. Bruno

Margit

Györy Aranka

A monori nevelőszülő ...

Szabolcsi Miklós: *Fiatallételek indulója* c. kötetének mindössze 45 soráról, a Monoron eltöltött másfél hónapot bemutató részről szeretnék röviden írni. Ennek a résznek az alapja egy bizonytalan igazságú hivatalos kérelem: „Kérek részletes jelentést, hogy József Attila és József Eta gyerekek miért érkeztek vissza. Hallom, hogy a gyerekek éheztek és súroltak, azonkívül, hogy a gyermeket, aki a gymn. 2. osztályában kitűnő tanuló volt, nem a polgári iskolába volt írva, hanem az ötödik elemibe”. A telepfelügyelőnő tiltakozik; december 24-én jelenti, hogy a gyermekek mind ez ideig a telepen vannak, jól vannak elhelyezve, és egy cikk: Agárdi Ferenc: *József Attila nyomában* (Pestmegyei Népújság, 1955. XII. 18.): „Frauenhofferék (helyesen: Frauendorfer, M. J.) valószínűleg éppen az állami gyermektartásból élhettek; az öreg asztalosnak (?) tíz-tizenkét inasa, s nyolc-tíz menhelyi gyereke volt; állítólag rokonságban volt a telepfelügyelővel”.

Mindenekelőtt Agárdi Ferenc idézett cikkét helyeshíteném:

1. Az „öreg asztalos” ekkor (1917-ben még fiatalember. Itt Szabolcsi idézett helytelenül, figyelembe nem véve a riport többi részét. Ugyanis Agárdi 1955-ben készítette a riportot, és a „mostani” az „1955-ös asztalos” már valóban öreg. De Szabolcsi könyvében még 1917-et írunk ...

2. Frauendorfer Ferenc 1917-ben a harctéren volt, tehát nem is ismerhette József Attilát, de „tíz-tizenkét inasa, s nyolc-tíz menhelyi gyereke” sem lehetett ezek szerint.

József Attila ezek szerint egy családfele nélküli házhoz került. Frauendorfer Ferencné egyik lánya így mesélte: Apám a háborúban volt 1914-től. Anyuka hadimunkán dolgozott: katonazubbonyt, nadrágot varrt éjjel-nappal. A hadiségély, amit kaptunk, nem volt valami nagy összeg. („Tegnap a zsír lett drágább, tegnapelőtt a tej, ma a cukor ... a ruha, a cipő megfizethetetlen áru, és a hús sem lényegesen olcsóbb.” Világ, 1917. dec. 2.) Ekkor hozta el hozzánk egy rokonunk Szánta Margit telepfelügyelőnő József Attilát. Először úgy volt, hogy csak egy két éjszakát alszik nálunk, amíg Margit keres számára megfelelő helyet. Máskor is

meg történt ez, ha nála nem fértek el, vagy nem akadt jelentkező valamelyikőjükért. Ezért természetesen fizettek nekünk, de anyuka nem kivételezett velünk gyerekekkel, ezt határozottan állíthatom! Egyformák voltunk a szemében: idegen, nem idegen nem volt nála... József Attila aztán ittmaradt.

Agárdi hamis cikke, aztán a nem ellenőrzött adatok átvétele torz képet festett a monori nevelőszülőkről. Agárdit igazolta viszonylag az az igazgatói levél is, amit ugyan megcáfolt a telepfelügyelő és amit még ma is tisztázhatunk:

1. József Attila polgáriba járt. Tanú erre az anyakönyv.

2. Etának nem volt olyan rossz sora („éhezték, sűrűltak”). Ezt ő is bizonyíthatja. A múlt évben találkoztam vele, és kért, keressem meg Glück Vilmosékat, mert szeretne velük egyszer találkozni, ha még élnek. Persze a háború sokszor az „édes gyermekekre” is nélkülözést, rongyos ruhákat erőszakolt.

3. József Attilának sem lehetett a sorsa olyan elkeserítő Monoron. A családról, ahol rövid másfél hónapot töltött, csak pozitívan nyilatkoztak a „régiek”. Beszéltem náluk tanult volt inasokkal, egy-egy emberrel, aki ismerte őket, „szelíd, jólelkű asszony”-nak ismerték az asztalos feleségét. —

A volt osztálytársai csak nagyon homályosan emlékeznek egy „új fiúra”. Elmesélték, hogy a „vidéki” (akik a környező falvakból jártak be) és a „monori” fiúk két táborra szakadtak, s állandóan ádáz harc dúlt közöttük. Valószínűleg Attila idegen maradt mindvégig az ilyen környezetben. Az osztályfőnök egy szigorú matematika-fizika szakos tanár volt: Szemerey Ferenc. József Attila itt tagja volt a „Vörösmarty Önképzőkörnek” is. Idézem: „Az önképzőkörnek összesen 138 tagja volt, még pedig 27 I. o. t. 39 II. o. t. 35 III. o. t. 30 IV. o. t. és 7 gimnáziumi magántanuló, ezek közül 13 növendék évközben az intézetből kimaradt.” A tizenhárom között ott van az ő neve is.

A nevelőanya hadimunkán dolgozott. Ügyes-bajos dólgaival gyakran járt fel Pestre, és természetesen a katonaruhákkal... nagyjából egész nap magukra voltak hagyatva. Jóformán szökni sem kellett, csak „megúszni” a kalauzt Pestig. A szomszéd Acsai néni is meg erősítette: a gyerekek gyakran voltak a gondjaira bízva ezidőben.

Miért szökött meg? Talán nagyon egyedül érezte magát, nem törődtek vele, az anyja után, a Mama után vágott? Mindennél többet ért neki a mama jelenléte, látása?

A vonatetén hasaltam keresztben,
hoztam krumplit; a zsákban köles volt már;
neked, én konok, csirkét is szereztem...

S te már sehose voltál. —

Szeretni anyát jobban talán már nem is lehet.

„Öcsödön rossz volt” — írja a *Szabad ötletek jegyzéke Két ülés* című írásában. Rossz volt. Irtózott a menhelyi szalmakalaptól, a menhelyi kabáttól, mindentől ami menhelyi volt. A menhelyi gyerek sorsát — még ha annyit is kapott enni, mint a többi, a „saját” —, nem kerülhette el. A mama pedig Pesten volt.

Major János